

Історія

УДК 94(477.83/.86)(=411.16)“1918/1919”

Гулима Олександр Петрович

кандидат історичних наук,

заступник начальника факультету з навчальної та наукової роботи –

начальник навчальної частини факультету бойового застосування військ

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Гулима Александр Петрович

кандидат исторических наук,

заместитель начальника факультета по учебной и научной работе –

начальник учебной части факультета боевого применения войск

Национальная академия сухопутных войск имени гетмана Петра Сагайдачного

Gulyma Oleksandr

Candidate of Historical Sciences,

Deputy Chief of the Faculty for Educational and Scientific Work –

Chief of the Educational Division of the Faculty of Combat Arms

Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy

Опельбаум Юлій Шоєлевич

доцент

Опельбаум Юлий Шоелевич

доцент

Opelbaum Julius

Associate Professor

**ПРО ОДНЕ ПОЛОЖЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА «СТОРІНКИ
ЄВРЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ» ***
**ОБ ОДНОМ ПОЛОЖЕНИИ УЧЕБНОГО ПОСОБИЯ «СТРАНИЦЫ
ЕВРЕЙСКОЙ ИСТОРИИ УКРАИНЫ»**
**ON ONE PROVISION OF THE TEXTBOOK «THE PAGES OF JEWISH
HISTORY OF UKRAINE»**

***Анотація.** Проаналізовано твердження, що протягом короткого часу існування Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) більшість євреїв Галичини так і не вирішили, чиї інтереси їм підтримати – українців чи поляків, і не встигли усвідомити себе громадянами нової української держави. Показано, що це твердження є контроверсійним і суперечить багаторакурсному підходу до дослідження і викладання історії.*

***Ключові слова:** війна, Галичина, ЗУНР, національна спільнота, нейтралітет, посібник.*

***Аннотация.** Проанализировано утверждение, что в течение короткого периода существования Западно-Украинской Народной Республики (ЗУНР) большинство евреев Галиции так и не решили, чьи интересы им поддержать – украинцев или поляков, и не успели осознать себя гражданами нового украинского государства. Показано, что это утверждение является контроверсионным и противоречит многокурсному подходу к исследованию и преподаванию истории.*

***Ключевые слова:** война, Галиция, ЗУНР, национальная общность, нейтралитет, пособие.*

---

* Автори вдячні співробітнику Представництва американського об'єднання комітетів для євреїв колишнього Радянського Союзу магістру історії А. Филипіву за обговорення положень цієї статті.

Summary. *The authors analyze the statement that during the short period of the existence of the Western Ukrainian National Republic (WUNR) the majority of Jews in Galicia had not decided whose interests they should support, those of the Ukrainians or the Poles, and did not have time to realize themselves as citizens of the new Ukrainian state. It is shown that this statement is controversial and contradicts the multiperspectival approach to the study and teaching of history.*

Key words: *Galicia, national community, neutrality, textbook, war, WUNR.*

Підготувати для учнів ліцеїв навчальний посібник «Сторінки єврейської історії України» (далі – «Сторінки...»), який побачив світ 2018 року у видавництві «Дух і Літера», було, безумовно, дуже складним завданням. Як видно з перших рецензій на посібник, їхні автори вважають, що загалом це завдання успішно розв'язано. Так, К. Прищепка охарактеризувала «Сторінки...» як важливий здобуток авторок і видавництва [1, с. 168]. На думку А. Бородія, посібник є «не лише корисним, але й захоплюючим <...>»¹ навчальним виданням, автори якого зуміли розповісти про історію єврейства на українських землях «цілком раціонально й академічно <...>» [2]. У рецензії І. Гольфмана зазначено, що поява посібника являє собою «абсолютний феномен» і що в ньому висвітлено й ті питання історії євреїв України, з якими пов'язана «безліч міфів та історичних спекуляцій» [3].

Проте головний редактор видавництва «Дух і Літера» Л. Фінберг у бесіді, яка відбулася між ним та однією з авторок посібника в студії інтернет-телеканалу «UkrLife. TV», дав зрозуміти, що робота над «Сторінками...»

---

¹ Пропуски в текстах цитат позначено відповідно до норм чинної редакції Українського правопису. Майже в усіх цитатах з україномовних джерел збережено орфографічні, пунктуаційні, стилістичні та лексичні особливості цитованого тексту. Виняток становлять цитати зі статті [29], в яких у деяких словах літеру «і» замінено літерою «ї». В автентичному вигляді наведено заголовки використаних джерел і назви видань, в яких використані джерела опубліковано.

триватиме далі [4]. У зв'язку із цим хотілося б висловити побажання, щоб у процесі підготування нового видання посібника було взято до уваги контрверсійність наявного в ньому твердження, що «за короткий час існування ЗУНР більшість євреїв Галичини так і не визначилися щодо підтримки українських чи польських інтересів і не встигли усвідомити себе громадянами нової української держави» [5, с. 204]. Що дає підстави вважати це твердження контрверсійним?

По-перше, воно суперечить низці оцінок ставлення до ЗУНР єврейської національної спільноти Галичини, належних представникам української сторони в польсько-українській війні 1918–1919 років. Ось деякі із цих оцінок.

1. Галицьке єврейство «<...> зразу стало було по нашій стороні в тяжкій хвилі перебирання влади українським народом на своїй землі <...>» – так позицію цієї спільноти під час Листопадової національно-демократичної революції 1918 року було охарактеризовано в часописі «Народ» – органі Української радикальної партії ² [6, с. 8].

2. «У Галичині євреї ідуть разом з українцями», – констатував під час зустрічі з єврейською делегацією 17 липня 1919 року С. Петлюра – Головний отаман військ Української Народної Республіки (УНР), до складу якої в січні 1919 року ввійшла ЗУНР як Західна область УНР [7, с. 126];

3. «Оскільки львівські євреї під час недавніх боїв [у листопаді 1918 року. – *Авт.*] зберігали нейтралітет, проте схилилися на бік українців, єврейські квартали відразу ж стали жертвами триденного погрому, в якому були спалені цілі блоки будинків, а з життя пішли численні євреї незалежно від їх віку та статі. Тоді втрутилося польське верховне командування та встановило у місті порядок. Однак східногалицькі євреї з того часу рішуче перейшли на сторону

---

² Членами її були такі визначні діячі ЗУНР, як Л. Бачинський, Д. Вітовський, І. Макух.

українців», – зазначено в монографії видатного українського військового діяча та історика В. Кучабського «Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках»³ [9, с. 117].

4. «Слід підкреслити, що німецька й жидівська⁴ меншини, назагал, поставилися прихильно до побудови українського державного життя в Галичині і підтримали українців в їхній боротьбі проти польської агресії», – читаємо у фундаментальній праці з історії Галицької армії колишнього воєводи цієї армії Л. Шанковського [11, с. 61]⁵.

По-друге, президія Східногалицької єврейської національної ради в Станіславові (далі – ЄНР)⁶, створеної на з'їзді місцевих єврейських національних рад Галичини, який відбувся в цьому місті 18–20 грудня 1918 року, уже 6 січня 1919 року під час зустрічі з віцепрезидентом Української національної ради Л. Бачинським повідомила його про готовність євреїв «<...> брати участь у крайовому управлінні та у виборах до Конституанти <...>» [13,

---

³ Цю монографію один з найвизначніших представників української історичної і політичної думки І. Лисяк-Рудницький охарактеризував так: «<...> серед множества публікацій, присвячених цій добі, твір Кучабського, мабуть, єдиний, що підіймається до рівня історіографії великого стилю» [8].

⁴ У зв'язку з наявністю в цитаті слова «жидівська» видається доцільним привернути увагу до того, що М. Грушевський визнав за потрібне зазначити в праці, опублікованій 1918 року, таке: «Я досі вживав у своїх писаннях слів: Жид, жидівський, стоячи на тім, що ці слова у нас не мали й не мають образливого значення. Але після того, як недавно представник єврейської робочої партії в Ц[ентральній] Раді заявив, що ці слова, неважаючи на всі коментарі, таки ріжуть їх по нервах, я бачу себе змушеним відступити від свого дотеперішнього правила. Поправляю вирази в коректурі сеї книжки» [10, с. 166].

⁵ Як бачимо, цитовані вище представники української сторони в польсько-українській війні 1918–1919 років не розглядали як членів єврейської національної спільноти ЗУНР тих галичан єврейського походження, які в цій війні стояли на польському боці. І це слід визнати цілком логічним, бо до кола цих галичан належали особи, які вважали себе нерозривно зв'язаними з польським народом, зокрема асимілянти, що були, як їх охарактеризував О. Вассер, «з дитинства щирими й добрими поляками <...>» [12, с. 1055]. До речі, під час польсько-української війни 1918–1919 років до польської сторони приєдналася певна кількість полонізованих вихідців із середовища галицьких німців. Та й деякі особи українського походження взяли участь у цій війні на польському боці [11, с. 95].

⁶ Потреба в утворенні цієї інституції виникла внаслідок того, що після встановлення контролю Польщі над столицею ЗУНР «у заплутаних політичних стосунках відчувався брак центру, Львова, де влада та політична ініціатива всього східногалицького єврейства була зосереджена в руках тамтешньої ЖНРади [Єврейської національної ради. – *Авт.*]» [13, с. 70]. (Автором праці [13] є Р. Фан – громадсько-політичний діяч, письменник, журналіст та історик. Разом із Ц. Епштейном він очолював секретаріат ЄНР, що був покликаний спільно з її президією керувати роботою ЄНР, «<...> виконувати її рішення, забезпечувати упорядкованість єврейського суспільного життя» [13, с. 82].)

с. 85]. І хоча водночас президія ЄНР наголосила на нейтралітеті євреїв ⁷, його декларування, як видно із заяви президії ЄНР Л. Бачинському (йому, до речі, вручили відповідний документ [13, с. 138]), аж ніяк не повинно було перешкоджати участі євреїв у розбудові ЗУНР.

До речі, знаний зарубіжний історик Г. Абрамсон відзначив, що «і поляки, і українці розглядали єврейський нейтралітет як імпліцитну підтримку української справи» [14, с. 154] ⁸. І справді, були принаймні чотири обставини, що сприяли саме такому сприйняттю декларування нейтралітету, про який ідеться:

1) проголошення нейтралітету галицького єврейства в польсько-українському протиборстві завдало значної шкоди польській стороні. Підстави для цього твердження знаходимо в статті «Дикарі вищої культури», опублікованій під псевдонімом Ромул визначним українським громадсько-політичним діячем і вченим С. Єфремовим ⁹: «<...> тактика польська в Галичині – цій єдиній землі, де поляки почували себе господарями і були дійсно ними, – була раз-у-раз однакова: євреїв вони за націю не визнавали, а милостиво дозволяли їм іменуватися “поляками мойсеєвої віри”. Євреї там були для поляків тільки статистичним матеріалом, що підносив штучно процент “польської” людности в Східній Галичині і тим виправдував претензії

---

⁷ Роз'яснюючи представнику Польщі у Відні К. Галецькому позицію ЄНР щодо польсько-українського протиборства, секретар Віденської делегації ЄНР Л. Векслер зазначив, що небажання «<...> втручатися як судді у святі питання інших народів» – це принцип національної політики євреїв [13, с. 129]. Також аргументом на користь нейтралітету галицьких євреїв служило посилення на те, що вони являють собою «<...> третій народ, розпорошений по всій території, де б'ються два народи» [13, с. 102], причому представники уряду ЗУНР у Відні із цим аргументом погодилися [13, с. 92–93]. А ось як необхідність декларування єврейського нейтралітету пояснив Р. Фан: «У єврейському середовищі існували симпатії до українців. Проте активно втрутитися в конфлікт між поляками та українцями <...> вони не могли. Крім уроків, винесених з історії – що євреї стають потерпілою третьою стороною там, де двоє б'ються між собою – вони ще й розглядали цей конфлікт як внутрішню бійку за територію, до якої євреї не мають жодного стосунку і не можуть ні на що претендувати» [13, с. 66–67].

⁸ Показово, що він використав для характеристики офіційної позиції ЄНР щодо польсько-українського протиборства словосполучення «фікція нейтралітету» [14, с. 154].

⁹ Про те, що автором цієї статті є С. Єфремов, див.: [15, с. 368].

поляків на цю українську землю. І коли цей статистичний матеріал зважився стати самим собою й не пішов підпірати поляків у боротьбі з українцями – почалася помста [антиєврейські акції. – *Авт.*]» [16, с. 2]. У зв'язку із цим привертає увагу згадка Р. Фана про те, що дипломатичний представник ЗУНР у Австрії видатний український громадсько-політичний діяч М. Василько заявив Віденській делегації ЄНР: «<...> євреї, обравши нейтралітет, принесли велику жертву заради української держави» [13, с. 127–128]. Не менш показовим видається відзначений М. Стахівим факт, що уряд ЗУНР ніколи не робив євреям закидів із приводу декларування ЄНР нейтралітету [17, с. 125]. Цей факт дає підставу вважати, що загалом офіційна позиція ЄНР керівництво ЗУНР задовольняла. Правда, іноді з його боку лунали нагадування про можливість участі репрезентантів галицького єврейства в діяльності Української національної ради та уряду. І в ЄНР, за Р. Фаном, убачали в цих нагадуваннях натяки на бажаність відмови від нейтралітету [13, с. 138–139]. Проте і із книги Р. Фана, і з інших історичних джерел випливає, що навіть якщо й були такі натяки, то на цьому все й скінчилося;

2) 6 квітня 1919 року ЄНР делегувала представників до виборчої комісії Української національної ради для участі в опрацюванні виборчого закону [18, с. 133–134]. Участь речників ЄНР у роботі над підготовкою законодавства Західної області УНР означала відкриту співпрацю інституції, яка була офіційно визнаним представництвом галицького єврейства, з Українською національною радою. Отже, вона символізувала політичну підтримку єврейською національною меншиною української влади ¹⁰;

---

¹⁰ Ухвала, що делегати ЄНР мають взяти участь у роботі над підготовкою законодавства Західної області УНР, була винесена ще 3 березня 1919 року на розширеному засіданні ЄНР [13, с. 141–142]. При цьому, за Р. Фаном, було наголошено на такому аспекті зазначеної ухвали: її реалізація «<...> буде *знаком* [курсив наш. – *Авт.*] того, що євреї зголосилися до участі в Конституанті, і доказом їхнього бажання допомогти в розбудові краю» [13, с. 142–143]. Тобто йшлося не лише про намір забезпечити інтереси єврейської національної спільноти, а й про прагнення продемонструвати, що вона підтримує українську владу. Це є

3) чимало представників галицького єврейства брало участь у забезпеченні функціонування механізму державного управління в ЗУНР, що, до речі, відповідало політичній платформі, ухваленій згаданим вище з'їздом місцевих єврейських національних рад [19, с. 1]. У часописі «Народ» із приводу цього внеску євреїв у розбудову ЗУНР читаємо: «Ми цінімо <...> співучасть жидівських урядовців <...>» [20, с. 2];

4) галицькі єврейські інституції, що проголошували нейтралітет євреїв або закликали до нього, не мали змоги перешкоджати єврейським добровольцям ставати до лав армії ЗУНР¹¹. Через відсутність конкретної інформації про чисельність євреїв, що служили в цій армії, доводиться задовольнитися такою оцінкою: «В рядах нашого війська [Галицької армії. – *Авт.*] <...> знаходиться багато Жидів і то на всіх становисках, як прості рядовики, так підстаршини і старшини¹²» [22, с. 1]. До речі, єврейські добровольці вступали до війська держави, яка постала на початку листопада 1918 року на частині українських етнічних земель колишньої Австро-Угорщини, ще до львівського антиєврейського погрому, про який ішлося вище¹³. А проте далеко не всі представники галицької української еліти вважали за потрібне широке залучення євреїв до служби в армії ЗУНР. Так, думка, що воно не є доцільним, наявна в статті, опублікованій 21 листопада 1918 року в провідному галицькому українському часописі «Діло» [23, с. 3]. Трохи пізніше видатний український громадсько-політичний діяч К. Трильовський виступив

вагомим свідченням слушності такого твердження Г. Абрамсона: «<... > було ясно, що ЄНР твердо стала на бік українського табору» [14, с. 154].

¹¹ Український державний діяч С. Гольдельман, що був одним з лідерів лівих сіоністів України, розглядав вступ єврейських добровольців до лав оборонців української державності в Галичині як свідчення невідповідності офіційної позиції ЄНР щодо польсько-українського протиборства тим настроям, які панували на єврейській вулиці ЗУНР [21, с. 27–28]. Він зазначив, що нейтралітет галицьких євреїв був проголошений організацією, яка «<... > не базувалась на виявленій волі народній <... >» [21, с. 27]. У зв'язку із цим варто нагадати, що місцеві єврейські національні ради, на з'їзді яких було створено ЄНР і ухвалено політичну платформу, якої офіційно додержувалася ЄНР, не були утворені демократичним шляхом.

¹² Не всі євреї, які служили в Галицькій армії, були галичанами.

¹³ Це відзначено й у «Сторінках...» [5, с. 198].

зі статтею, в якій узяв під сумнів користь від реалізації прагнення галицьких євреїв зі зброєю в руках брати участь у війні проти Польщі й зазначив, що від них головним чином потрібні моральна допомога та активність у діяльності із забезпечення міжнародної підтримки ЗУНР [24, с. 2]. А в опублікованій під час Чортківської офензиви Галицької армії ¹⁴ передовій статті часопису, редагованого відомим поетом і публіцистом П. Карманським – авторитетним громадсько-політичним діячем ЗУНР, читаємо:

«<...> жиди узялися рішуче за піддержання нашої влади під кождим зглядом ¹⁵.

Жертв крови покищо від жидів не вимагаємо [курсив наш. – Авт.]; зато вони, і то головно вони – можуть нам пригодитися як фактор організаційний і стати нам в пригоді в боротьбі з руїною економічною, котра є не менш грізною, як поразення на полі бою» [29, с. 1] ¹⁶.

По-третє, Листопадову національно-демократичну революцію 1918 року галицька єврейська національна спільнота зустріла із чималим позитивним досвідом у сфері політичної співпраці з українцями. Річ у тому, що ще в першому десятиріччі ХХ століття в Галичині розпочався процес

---

¹⁴ Наступальної операції Галицької армії в червні 1919 року.

¹⁵ Одним із проявів підтримки євреями української влади під час Чортківської офензиви було творення єврейських національних формувань у складі Галицької армії, яке мало дуже важливе політичне значення. На сьогодні найбільше відомостей маємо про два такі формування. Це штурмовий курінь I корпусу Галицької армії, відомий як «Жидівський пробоевий курінь», та єврейський підрозділ Гуцульського куреня [11, с. 87; 25, с. 104; 26, с. 117–131]. У спогадах З. Яворського є згадка про те, що під його командуванням перебувала єврейська добровольча сотня, яка під час Чортківської офензиви прибула на фронт без офіцерів [27, с. 88]. Цю згадку залишив без уваги Я. Тинченко, коли розглядав у праці [26] питання про єврейські формування в Галицькій армії. Натомість ця праця містить твердження, що серед створених під час Чортківської офензиви єврейських формувань Галицької армії, поряд зі згаданими вище куренем I корпусу і єврейським підрозділом Гуцульського куреня, був і «<...> загін, сформований на початку липня 1919 року з усіх євреїв, що під час контрнаступу проти поляків вступили добровольцями до XI бригади Галицької армії» [26, с. 131]. Та воно видається сумнівним, бо в статті, на яку послався Я. Тинченко як на джерело відомостей про цей загін, насправді згадується про участь у бою, якому вона присвячена, єврейського підрозділу Гуцульського куреня, а не якогось іншого єврейського формування [28, с. 19].

¹⁶ Цитовану статтю завершує таке звернення до українського загалу: «Жиди перші дали нам приклад здорового розуму і доброї волі [у розв'язуванні завдань з нормалізації економічного життя. – Авт.] – не будьмож ми сами гіршими горожанами нашої держави ніж вони!» [29, с. 1].

єврейсько-українського зближення, який, до речі, відбувався на фоні неухильного погіршення єврейсько-польських відносин через стрімке зростання рівня юдофобських настроїв у польському суспільстві. Характеризуючи перебіг цього процесу, Р. Фан писав:

«На виборах 1907 року єврейські націоналісти та українська інтелігенція простягнули руки одне одному. Маса підкріпили цей союз своїми виборчими голосами. <...>

Спілкування між євреями та українцями було ще сердечніше, ніж їхнє взаємне голосування. Подібна ситуація повторилася на наступних виборах до австрійського парламенту в 1911 році. <...> Це мало свої подальші результати. Українська інтелігенція доброзичливо ставилася до єврейських прагнень, українська преса писала про євреїв з симпатією. З боку євреїв теж з'являлися прояви дружби <...>» [13, с. 55–56].

По-четверте, після переходу Галицької армії через Збруч галицьке єврейство не припинило підтримувати українські національно-визвольні змагання. Це, зокрема, видно з повідомлення її розвідки про ситуацію в Галичині, яке датоване 11 вересня 1919 року. У ньому читаємо: «<...> жиди відносяться до нас щиро і дуже багато нам помагають, жидівська преса виступає навіть дуже остро проти Поляків» [30, с. 159].

По-п'яте, І. Лисяк-Рудницький та Я. Дашкевич, яким належить основоположний внесок у наукове осмислення історії українсько-єврейських відносин, охарактеризували ставлення до ЗУНР єврейської національної спільноти Галичини інакше, ніж це зроблено в «Сторінках...». Перший з них зазначив: «Офіційною єврейською позицією під час українсько-польської війни

1918–1919 років був нейтралітет¹⁷. <...> Однак загально визнано, що симпатії єврейського населення Галичини були радше на українському, аніж на польському боці» [31]. А в Я. Дашкевича читаємо: «Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки у листопаді 1918 р. євреї сприйняли лояльно. Більше того, вони активно підтримували українську адміністрацію» [32, с. 71].

По-шосте, розкриваючи ті чи інші питання в навчальних виданнях українознавчого спрямування (а посібник «Сторінки...», безумовно, належить до кола таких видань), не можна не брати до уваги того, як ці питання висвітлюють в енциклопедичній літературі з українознавства. І ось що читаємо в англomовній «Енциклопедії України»¹⁸: «У польсько-українському конфлікті в Галичині євреї були нейтральними, але пізніше підтримали уряд Західноукраїнської Народної Республіки» [35, с. 388].

Зрозуміло, що погляди, відмінні від того положення «Сторінок...», із приводу якого написано цю статтю, можна оспорювати. Проте навряд чи було правильним не зважати на них, формулюючи одне з узагальнюючих положень посібника¹⁹. Тим більше, що дедалі ширшого визнання набуває багаторакурсний підхід до дослідження і навчання історії. Будучи «<...>

---

¹⁷ Такою самою була офіційна позиція німецької національної меншини ЗУНР. Її проголосила інституція, яка репрезентувала інтереси цієї меншини, а саме Німецька народна рада в Західноукраїнській Народній Республіці.

¹⁸ Розповідаючи про роботу над «Енциклопедією України», Р. Сенькусь – старший літературний редактор цієї енциклопедії та автор або співавтор понад 160 статей у ній [33], зокрема, зазначив:

«Наша ціль була дати світові найкраще, найповніше й невикривлене джерело інформації про всі аспекти України, її жителів та українців за кордоном.

Я вважаю, цієї мети було до великої міри досягнуто, судячи з рецензій на окремі томи "Encyclopedia of Ukraine" в наукових журналах» [34, с. 25].

¹⁹ Цитований на с. 202 посібника фрагмент статті колишнього вояка Галицької армії, опублікованої під криптонімом Ф. О. Ш., містить таке твердження: «Жиди були супроти нас дуже лояльними горожанами, а часто-густо помагали нашій молодій державности чи військові, чим треба та можна було [курсив наш. – Авт.]» [36, с. 21]. Проте, як бачимо, та характеристика ставлення до ЗУНР її єврейської національної меншини, яку наведено в посібнику як узагальнюючу, цьому твердженню суперечить. (Зіставлення текстів статті [36] і статті [37] дає підстави вважати, що криптонім Ф. О. Ш. належав Ф. Штику. Він був членом Української військової організації і залишив опубліковані під криптонімом Ф. Ш. спогади про початковий етап діяльності цієї організації [38], які є важливим джерелом з її історії.)

способом аналізу, а також схильністю до аналізу історичних подій, особистостей, змін, культур і суспільств із різних точок зору шляхом використання технологій і процесів, які є фундаментальними для історії як дисципліни» [39, с. 13], цей підхід «<...> має на меті створення і більш повної, і більш об'єктивної картини» [39, с. 51]²⁰.

Література

1. Pryshchepa K. The other history of Ukraine // *New Eastern Europe*. 2019. Nr 2. P. 167–170. URL: <http://judaicacenter.kiev.ua/nee-pages-jewish-history/> (дата звернення: 25.07.2019).
2. Бородий А. О евреях по-украински рассказали в новом учебнике для лицеев // *Хадашот*. 2019. № 1. URL: <http://hadashot.kiev.ua/content/o-evreyah-po-ukrainski-rasskazali-v-novom-uchebnike-dlya-liceev> (дата звернення: 07.08.2019).
3. Гольфман И. Страницы еврейской истории Украины // *Kyiv Daily*. 2019. 23 янв. URL: <https://kyivdaily.com.ua/storinki-ievreyskoi-istorii-ukrain/> (дата звернення: 25.07.2019).
4. Унікальний посібник розповість про єврейську історію на українських землях // Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства. URL: <http://judaicacenter.kiev.ua/jewish-history-ukraine/> (дата звернення: 25.07.2019).
5. Риндюк Н., Бородіна Т. Сторінки єврейської історії України : навч. посіб. для учнів ліцеїв. Київ : Дух і Літера, 2018. 293, [3] с.
6. З міста // *Народ*. 1919. 30 берез.
7. Євреї та Українська Республіка // *Український Історик*. 1986. № 3/4. С. 124–130.

---

²⁰ Недарма багаторакурсність у викладанні історії активно підтримує Рада Європи.

8. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2 т. Т. 2. Київ : Основи, 1994. URL: <https://www.rulit.me/author/lisyak-rudnickij-ivan/istorichni-ese-tom-2-download-578385.html> (дата звернення: 05.07.2021).
9. Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках : пер. з нім. Львів : Дослід.-вид. центр Наук. т-ва ім. Шевченка, 2015. 439, [9] с.
10. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ : Т-во «Знання» України, 1991. 240 с.
11. Шанковський Л. Українська Галицька Армія : воєн.-іст. студія. Львів : Вид. центр Наук. т-ва ім. Шевченка у Львові, 1999. 396, [1] с.
12. Wasser O. Rola żydów w czasie listopadowej Obrony Lwowa w r. 1918 // Obrona Lwowa 1–22 listopada 1918 : relacje uczestników. W 2 t. Т. 2. Lwów, 1936. S. 1052–1064.
13. Фан Р. Історія єврейської національної автономії в період Західно-Української Республіки : пер. з ідишу. Львів : Манускрипт-Львів, 2019. 270, [2] с.
14. Abramson H. A Prayer for the Government. Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917–1920. Cambridge, Massachusetts : Harvard Univ. Press, 1999. XIX, [3], 255, [3] p. URL: <http://diasporiana.org.ua/ukrainica/13235-abramson-h-prayer-for-government-ukrainians-and-jews-in-revolutionary-times-1917-1920/> (дата звернення: 30.07.2019).
15. Гирич І. Б. Публікації С. О. Єфремова в газеті «Нова Рада», 1917–1919 рр. (За архівним примірником з бібліотеки літературознавця) // Український археографічний щорічник / редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1993. Вип. 2. С. 336–375.
16. Ромул (Єфремов С.). Дикарі вищої культури // Нова Рада. 1918. 4 груд.

17. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. У 6 т. Т. 4. Скрантон, 1960. 192 с.
18. Інформація газети «Нове життя» про зустріч в Українській Національній Раді з делегацією краювої Єврейської Національної Ради, 9 квіт. 1919 р. // Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923 : документи і матеріали. У 5 т. Т. 3, кн. 2 : Суспільно-політичні процеси. Національно-культурне відродження / уклад. О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. С. 133–134.
19. Deklaracya polityczna wschodnio-galicjujskich Żydów // Chwila. 1919. 15 stycz.
20. Ми і Жиди // Народ. 1919. 23 трав.
21. Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну. Матеріяли до історії українсько-жидівських відносин за час революції. Відень, 1921. 80 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9944/file.pdf> (дата звернення: 12.10.2021).
22. Чи нас знають? // Козацький Голос. 1919. 21 серп.
23. Ф-ів Ф. (Федорців Ф.²¹). Воєнно-повинностевий податок // Діло. 1918. 21 лист.
24. Обух К. (Трильовський К.). «Переяславська ніч» а теперішня пора // Січовий Голос. 1918. 7 груд.
25. Сулятицький С. 1-ший Пробоєвий Гуцульський Курінь // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918 - 1920 рр. : матеріяли до історії. Вінніпег, 1960. С. 99–109. (Українська Галицька Армія : у 5 т. ; т. 2).

---

²¹ Пор.: [13, с. 15, 256].

26. Тинченко Я. Під зіркою Давида. Єврейські національні формування в Україні в 1917–1920 роках : наук.-попул. вид. Київ : Темпора, 2014. 166, [2] с.
27. Яворський З. Зв'язок 1-ої Бригади УСС // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918 - 1920 рр. : матеріали до історії. Вінніпег, 1960. С. 79–90. (Українська Галицька Армія : у 5 т. ; т. 2).
28. Г. Г. Бій 11. бригади УГА. під Черчем // Літопис Червоної Калини. 1931. Число 11. С. 19.
29. Пора схаменутись! // Українські Вісти. 1919. 22 черв.
30. Інформація відділу розвідки НКГА «Вісти з Галичини», 11 верес. 1919 р. // Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923 : документи і матеріали. У 5 т. Т. 3, кн. 1 : Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / уклад. О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. С. 159–162.
31. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2 т. Т. 1. Київ : Основи, 1994. URL: <https://www.rulit.me/author/lisyak-rudnickij-ivan/istorichni-ese-tom-1-download-578386.html> (дата звернення: 05.07.2021).
32. Дашкевич Я. Р. Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. 1990. № 10. С. 63–73.
33. Ясь О. В. Сенькусь Роман Ілліч // Енциклопедія історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=senkus_roman_illich (дата звернення: 08.10.2021).
34. Сенькусь Р. Англомовна енциклопедія України та її спадкоємець, <<http://www.encyclopediaofukraine.com>> // Енциклопедичний вісник України. 2009. Число 1. С. 23–26. URL:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/42709> (дата звернення: 28.09.2021).

35. Kubijovych V., Markus V. Jews // Encyclopedia of Ukraine. In 6 vol. Vol. 2 : G – K / ed. by V. Kubijovych. Toronto [etc.] : Univ. of Toronto Press, 1988. P. 385–393.
36. Ш. Ф. О. (Штик Ф.). Листопад 1918 р. // Літопис Червоної Калини. 1937. Число 11. С. 17–21.
37. Штик Ф. Тернопіль у час визвольної боротьби – 1918-1919 рр. (Спомин) // Шляхами Золотого Поділля : регіон. іст.-мемуар. зб. Т. 3 : Тернопільщина і Скалатщина. Торонто, 1983. С. 726–731.
38. Ш. Ф. (Штик Ф.). В перших роках УВО у Львові // Срібна Сурма. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації. Зб. 2 : Початки УВО в Галичині. Торонто, 1963. С. 63–95.
39. Страдлінг Р. Багаторакурсність у викладанні історії : посіб. для вчителя : пер. з англ. / Рада Європи. [Б. м.], [2003 або 2004]. 65 с. URL: <https://rm.coe.int/168049415c> (дата звернення: 15.08.2019).